

MAQOLLARDA ERKAKLARNING O'ZIGA XOS XISLATLARI VA ILLATLARINING TASNIFI

Rohilabonu G'o'chchiyeva,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada erkaklarning o'ziga xos xislatlari va illatlarining maqollardagi tasnifi berilgan bo'lib, ayol va erkaklarning fe'l-atvoridagi xususiyatlar tahlili har ikki tilda erkaklarga "botirlik" va "jasurlik" kabi xislatlar tegishli ekanini ko'rsatmoqda. Biroq o'zbek tilida ular yorqinroq tasvirlanganligi ta'kidlangan. Erkaklarning kuchsizligi va qat'iyatsizligini ifodalovchi frazeologik birliklar ham har ikki tilda aks etgani, lekin ingliz tilida bunday frazeologizmlar ko'proq uchrashi haqida ma'lumotlar berilgan. Ayol va erkaklarning fiziologik xususiyatlaridan "tashqi ko'rinish" konseptual qatlaminin tahlili ingliz ayollari uchun tashqi ko'rinish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: erkak, maqol, gender, lingvokulturologiya, mintalitet, ayol, o'zbek, ingliz, paremiologiya.

Inson o'ziga xos psixologik xarakter bilan dunyoga kelib, uning fe'l-atvori psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi va o'zgaradi. Ko'plab ijtimoiy psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, dunyoda erkaklarga xos bo'lgan sifatlarga: faollik, tajovuzkorlik, raqobatdoshlik, botirlik, ishbilarmonlik, o'ziga bo'lgan ishonch, haqiqatgo'ylik, qattiqqo'llik, talabchanlik, mantiqiy fikr yuritish va h.k. lar kiradi. Ayollarga nisbatan ko'proq xos bo'lgan sifatlarga esa qiziquvchanlik, sergaplik, mijg'ovlik, xayolparastlik, ikkilanuvchanlik, yumshoqlik, zaiflik, kamtarlik, itoatkorlik va h.k. lardir.

Erkak kishining siymosi jangchi, ovchi, himoyachi kabi holatlarda tasvirlanadi. Ayollarning siymosi uy bekasi, sevimli mahbuba, go'zallik ma'budasi

sifatida gavdalanadi. Lekin bu siymolar doim ham til materiali tahlili natijalari bilan to'g'ri kelavermaydi.

Har ikki tilda botirlik va jasurlik erkaklarga xos bo'lgan xususiyatlar ekanligi tasdiqlandi:

Kuchsizlik, nimjonlik, qat'iyatsizlik xususiyatlari erkaklarga xos bo'lishi mumkin: *have too much of his mothers blessing* – o'ta uyatchan bo'lmoq; *a Miss Nancy* – nimjon “qiz bola”; *play the woman* – yig'lamoq, qo'rqmoq, lapashang; *a fall guy* – hamma baloga to'g'anoq odam, qurbon; *faint heart never won fair lady* – qo'rqoq yurak, ayol yuragini zabt eta olmaydi. Ayniqsa, erkaklarga nisbatan ko'p hollarda “*onasining erkasi, arzandasi*” nomining biriktirilishi ingliz tilida ko'p kuzatildi: *mummy's boy* – onasining erkatoysi; *mother's darlings make but milk-sop heroes* – onasining erkatoysidan qahramonlik chiqmaydi; *a weak sister* – tannoz oyimtilla, onasining erkatoysi; *be pinned to ones mothers apron strings* – onasining izmida bo'lmoq. E'tibor bersak, erkaklarning salbiy jihatlari “ayol” semantik maydoni bilan bog'liq so'zlar orqali ifodalanayapti: *Nice Nelly* – ikki yuzlamachi; *an old woman* – behalovat erkak, “xotinchalish”, shalviragan.

Botirlik va jasurlik erkaklarga xos: *game as a cockerel* – o'ta ketgan dovyurak, mard; *full of bush fire* – juda g'ayratli, xushchaqchaq, jur'atli; *a man of his hands* – tajribali, usta, mohir; *a mans man* – haqiqiy erkak; *play the man* – erkakcha yo'l tutmoq; *like a Trojan* – qahramonlarcha, jasoratli.

O.A. Kolosovaning ingliz va amerika materiallari asosida olib borgan tadqiqotlarida erkaklarning ijobiy baholarining konseptual makoni ayollarnikiga qaraganda sezilarli darajada ko'pligi va “erkak” referentini salbiy baholash uchun ayollarga biriktirilgan stereotiplardan foydalanilganligi aniqlangan [5].

O'zbek tilida erkaklarning mardligi va botirligini tasvirlovchi frazeologizmlar ularning qo'rqqoligi, qat'iyatsizligi, zaifligi kabi xususiyatlarini tasvirlovchi frazeologizmlarga nisbatan ko'pchilikni tashkil etadi. Ayniqsa, o'zbek yigitining Vataniga, xalqiga bo'lgan sadoqatini tasvirlovchi frazeologizmlar hech bir tilda o'zbek tilidagidek ko'p miqdorda mavjud bo'lmasa kerak.

Erkakning ayolga bo'ysinishi ham pastkash va nomunosib xislatlardan hisoblanadi. Bu xislat o'zbek frazeologiyasida aks etmagan: *petticoat government* – ayol hukmronligi, zo'rligi; *the gray mare* – xotinning qo'li ostida bo'lmoq; *the gray mare is better horse* – uyda hukmron ayol; *be tied to one's wife's apron strings* – xotinning izmidan chiqmaslik.

Ingliz tilida erkaklarga xos bo'lgan mehnatkashlik xislatlarini tasvirlovchi frazeologik birliklar miqdori juda kamligi kuzatildi. O'zbek tilida esa, aksincha, ko'pchilikni tashkil etadi: *Mr. Fixit* – mohirona sozlaydigan, yasaydigan odam, *a man of his hands* – qo'lidan har bir ish keladigan mohir, *ustasi* – farang; *early to bed and early to rise, make a man healthy, wealthy and wise* – kim erta tursa sog'lik, boylik va aql orttiradi; *Yigit degan er bo'lar, mehnat ko'rsa sher bo'lar*; *Yigit husni mehnatda*; *Yigitning baxtini mehnat ochar*; *Mardning mardiy maydonda sinalar, yigitning yigiti mehnatda*.

Ingliz tili frazeologizmlarda (jismoniy) mehnatning muhimligi kuzatilmadi: *a drug store cow boy* – bekorchi, tanbal, takasaltang; *lounge lizard* – daydi, bekorchi.

Erkaklarga xos jihatlardan oliyjanoblik ingliz tilida quyidagicha tasvirlanadi: *one of Nature's gentleman* – haqiqiy jentlmen, benuqson xulq-atvorga ega bo'lgan inson; *big brother* – vasiy, homiy; *a pukka sahib* haqiqiy, chin jentlmen; *make an honest woman of smb.* – buzuv xotinga (o'ynashga) uylanib, uning aybini berkitish maqsadida munosabatlarini nikoh bilan qonunlashtirish. *Uddaburonlik: a fast worker* – ishiga pishiq, bo'sh kelmaydigan.

Erkaklarning salbiy xususiyatlarini tasvirlovchi misollarda qahr-g'azablilik, shafqatsizlik, razillik kabi xususiyatlar kuzatiladi: *the man of blood and iron* – qahrli, rahm-shafqatsiz inson, *a four-letter man* – razil, tuban, odamgarchiligi yo'q shaxs; *Tom Thumb* – notavon, pastkash. *Takabburlik, mag'rurlik: a smart Aleck* – o'ziga bino qo'ygan, surbet; *proud as Lucifer* – iblisday, kalondimog', takabbur. Bu kabi salbiy xususiyatlar o'zbek tilida uchramadi. Aytish joizki, erkaklar fe'l-atvorining qattiqligi, ularning ijobiy xislatlaridan biri hisoblanadi [9]. Zero, xotinga qo'l ko'tarish ham ularga nisbatan tez-tez qo'llanilgan jazo choralaridan biri hisoblanadi: *Qudali xotin quyruq yer, erli xotin kaltak. Erim urmaydi dema, bolam siymaydi dema.*

Navbatdagi leksik-semantik maydon “sergaplik”. Bu xususiyat azaldan faqat ayollarga xos bo’lib, masxara va chin hazillarga sabab bo’lgan [10]: *talk Billingsgate – bozorchi xotinga o’xshab urishmoq, an old wife – g’iybatchi, “qari juvon”; an old cat – mijg’ov, qari kampir; a chatter box – vaysaqi, sergap; chatter like a magpie – zag’izg’onga o’xshab chirillamoq; wash ones dirty linen in public – uydagi gapni ko’chaga olib chiqmoq.*

Ayol xarakteriga xos jihatlardan biri uning qaysarligi, chegaradan chiqib ketishi yoki o’zboshimchaligidir. Masalan: *fling ones bonnet over the mill/ throw ones cap over the windmill – o’ylamasdan ish tutish, chegaradan chiqib ketish.*

Sotsiologik tadqiqotlar, shuningdek, til materialining gender nuqtai nazaridan tahlili shuni ko’rsatadiki, erkaklar uchun tashqi ko’rinish unchalik muhim bo’lmagan omil, biroq ayollarda esa ichki go’zallikka qaraganda tashqi go’zallikni qadrlashadi. Ingliz tilida tashqi ko’rinish subkonseptining gender tahlili ham tashqi ko’rinishning erkaklar uchun muhim ahamiyat kasb etmasligini tasdiqlaydi. Ingliz ayolining jozibador ko’rinishi uning hayotda o’z o’rnini topishida muhim atribut sanaladi [2]. Ingliz tilida ushbu tushuncha doirasida tahlil qilingan 38 ta frazeologizmlardan faqat 9 tasi erkaklarga xosdir.

Erkaklarning semizligi ularning tashqi ko’rinishidagi kamchiliklardan hisoblanadi: *fat as an olderman – qorinli, semiz odam; baron of beef – “biqin go’sht, lahm go’sht”.*

Semizlikka qarama-qarshi bo’lgan xususiyat ozg’inlik ham erkakning ko’rinishida salbiy va zaif tomonni bildiradi: *a slip of a boy – ozg’in yigit.*

Erkaklarning tashqi ko’rinishini ifodalash uchun tana a’zosining yuz qismidagi belgilardan tashkil topgan frazeologizmlar ham uchraydi: *raise ones bristles – achchiqlanmoq, jahli chiqmoq; a blue-eyed boy – erkatoy, arzanda; a young shaver – o’spirin yigit; old moustashe – keksa, tajribali harbiy kishi.* Bundan tashqari, qizlarning orzusidagi ideal shaxs sifatida erkaklarga yuksak baho berilgan, chunki ideal shaxsning albatta tashqi ko’rinishi ham chiroyli bo’lishi kerak: *the answer to a maidens prayer – chiroyli bo’ydoq, havas qilgudek kuyov, prince charming – ertakdagi shahzoda, orzusidagi bo’lajak kuyov.*

Ingliz ayolining ko'rinishini quyidagi holatlarda kuzatish mumkin: Tana a'zosining yuz qismidan tashkil topgan frazeologizmlar: *her face is her fortune* – uning boyligi chiroyida; *pretty as a picture* – suratdek go'zal; *fancy face* – do'ndiqcha chiroyligina, *painted to the eyes* – qattiq bo'yangan ayol.

Frazeologik birliklarning ko'p qismi ayollarning umumiy ko'rinishini tasvirlaydi, ya'ni ular aynan bir a'zo orqali tasvirlanmaydi. Masalan: *a slick chick* – hushro'y, *sohibjamol*; *a glamour girl* – go'zal, juda kelishgan; *a Teddy girl* – g'ayrioddiy modaga berilgan qiz; *a hot number* – jo'shqin, otashin, "yondiruvchi" ayol; *a dolly bird* – chiroyli, bezangan qiz.

Quyidagi misolda "tashqi ko'rinishning" erkaklarga nisbatan ayollar uchun muhim ekanligi yaqqol ko'rinib turibdi: *A man is old as he feels and a woman as old as she looks* – erkak kishining yoshi o'zini qanday his etishiga qarab aniqlanadi, ayolniki esa ko'rinishiga qarab. I.V Zikova ushbu paremiyani ingliz ayolini tasvirlashdagi eng yorqin (ядерный) konseptual asos sifatida ko'radi [3]. Shunisi qiziqki, o'zbek tilida ayolning yoshi o'ttizga kirgandayoq hukm chiqariladi, ya'ni u bu yoshda "o'tinga" tenglashtirib qo'yiladi: Ayolni o'ttizga kirgani, o'tin bo'lgani. Ingliz tilida esa ayolning ko'rinishi uning yoshiga qarab emas, balki o'zini his etishiga ko'ra belgilanadi.

O'rnashib qolgan stereotiplar ayolni zoonimlar bilan qiyoslaganda, uning salbiy jihatlarini ham ifodalab keladi: *old duck* – kampir; *a social butterfly* – bema'ni qiz; *a hen party* – qizlar bazmi; *daughter of the horse leech* – ot zulugining qizi; *plump as a partridge* – kaklikday semiz, do'mboqqina. Erkaklar ham bunday stereotiplarga ega: *a gay dog* – axloqi buzuvchi odam, suyuqoyoq; *a fighting cock* – urishqoq, janjalkash. Lekin bunday frazeologik birliklarning aksariyati, ya'ni zoonimlar bilan qiyoslanayotgan birliklar pragmatik ma'noning ekspressiv komponenti sifatida xizmat qiladi [7]. Ya'ni mensimaslik, nafratlanish, jirkanch ohangi bilan aytiladigan frazeologik birliklar guruhidir.

Ayolni biron-bir predmetning qismi bilan atalishi ham gender nomutanosiblikning ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi: *a piece of flesh* – «tananing bir qismi» qiz, juvon; *a bit of goods* – «tovar», ayol; *a piece of fluff* – «momiq, pat».

Erkaklarning ayollarning ko'nglini olishdagi harakatlari, ya'ni ularning hushdorligini tasvirlovchi frazeologik birliklar [8]: dance attendance on smb. – ayollarning orqasidan yugurmoq, chirmashib olmoq; sugar daddy – boy, qari jazman; a gay Lothario – xotinboz; ladies man –xotinlarni ko'nglini ovlovchi; pay court to smb – hushdorlik qilmoq.

O'zbek maqollarida ayolning tashqi ko'rinishi qadrlansa-da, ("Onangni otanga bepardoz ko'rsatma"), biroq ichki va tabiiy go'zallik muhim hisoblanadi: *Pardoz qilgan chiroyli, ammo husni bir oyli; Pardozni pardoz buzar; Tashiga qarama, ichiga qara; Qiz husni yuragida; Yaxshining yuzida zuluk ham xol bo'lib ko'rinar*. Shuningdek, o'zbek ayolining go'zalligi uning aql-farosati va farzandlari bilan tenglashtiriladi: *Aqlli xotin – uy ko'rki, chiroyli xotin – ko'cha ko'rki; Yigit chiroyi – arg'umog'i, kelin chiroyi – chaqalog'i*. Ayolning husni va nozi ham uning tashqi go'zalligining muhim atributlaridan hisoblanadi: *Yaxshi qomat – yarim omad, yaxshi husn – yarim baxt; Nozsiz xotin – yolqinsiz o'tin; O'yin soz bilan, qiz noz bilan*. Ayolning nozi va zaif tomonlari uning ko'rkiga ko'rk qo'shadi, albatta. Ba'zi hollarda esa, ayolning bu xislatlari erkak ustidan hukmronlik qilish uchun ham qo'l keladi, ammo ayolga nisbatan ogohlantirish sifatida *Nozni ko'targanga qil* kabi maqol ham qo'llaniladi. Chiroyning ba'zi bir hollarda ayollar uchun muhim atribut emasligini ta'kidlovchi maqollar quyidagicha berilgan: *Qing'ir og'iz bo'lsa ham, Boyning qizi er tanlar* [1]. Demak, boylik tashqi ko'rinishning ahamiyatini susaytirishi mumkin.

Erkakning tashqi ko'rinishi "soqol" orqali tasvirlansa, uning tashqi go'zalligi esa "kamtarlik" hisoblanadi: *So'z ko'rki – maqol, go'zal ko'rki – baqqol, yigit ko'rki – soqol; Ko'sa qariganini bilmas; Supurgi yerning husni, kamtarlik – urning* [1].

Har ikki tilda "tashqi ko'rinish" ayollarga xos va muhim hisoblansa-da, aynan ingliz frazeologizmlarida tashqi ko'rinish subkonsepti o'zbek frazeologizmlaridan farqli o'laroq ayolning bejirim va nafis timsolini ifodalaydi. Ye.N. Kalugina ingliz lisoniy ongida ayol obrazini hosil qiluvchi muhim parametrlardan biri tashqi ko'rinishni quyidagicha tasvirlaydi: "Bu parametrning farq qiluvchi xususiyati shundan iboratki, ko'p nominatsiyalar tashqi ko'rinishning alohida xususiyatini bermay, ayolning jozibadorligini ifodalaydi" [6].

O'zbek ayolining tashqi go'zalligidan ko'ra uning ichki go'zalligi muhim hisoblanadi. Uning ichki go'zalligi esa ayol – uy bekasi va ayol – ona timsollarida yorqin ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek frazeologik birliklarining o'xshashligi xususida quyidagilar aniqlandi:

1. Ayol o'zbek tilida “o'tin” so'zi bilan qiyoslangani kabi, ingliz tilida ham bunga o'xshash holatni kuzatish mumkin, ya'ni ingliz tilida ayol “skripka” bilan qiyoslangan.

There's many a good tune played on an old fiddle – eski skripkada ko'p yaxshi kuylarni chalish mumkin (yosh bo'lmagan ayol haqida). [4]

2. Ota-onaga juftligining har ikki tildagi tahlili shuni ko'rsatdiki, onaning bola tarbiyasidagi roli otanikiga qaraganda muhimroq ekan. Shuningdek, qadrdon va yaqin narsalar bevosita yoki to'g'ridan to'g'ri “ona” bilan bog'lanadi.

Mother's mark – tug'ma belgi; Mother's tongue – ona tili; just like mother makes it – ko'nglidagidek bo'lmoq, aynan didiga yoqmoq. [4]

O'zbek tilida: Ona tilim – dono tilim; Ona yerning tuprog'i ona sutidan aziz; Ona yurtning – oltin beshiging. [1]

3. Ota oilada katta hurmatga va obro'ga ega bo'lgan shaxs. Bu ham genderning shartli ko'rinishlaridan biri. *Ota o'g'il bilan, ona esa qiz bilan ko'proq birga bo'lganligi uchun ham ularga oid so'z va iboralarning qo'llanilishi muhimdir. Masalan: Like father, like son – o'g'il otaga o'xshar; Like mother, like daughter – qiz onasiga o'xshar; Many good fathers make but a bad son – yaxshi otaning o'g'li yomon bo'ladi; Yelka yag'ri – otaga meros, Ota yag'ri – o'g'ilga meros; O'g'il otasiga o'xshamasa, qoni harom; Qizni onasi tiysin, o'g'ilni otasi. [1, 4]*

4. Xotinni jazolash mumkin bo'lgan xolatlar har ikki tilda kuzatildi: *A woman, a dog, and a walnut tree, the more you beat them the better they be – ayol, it va yong'oqni qanchalik ko'p ursang, shunchalik yaxshi bo'ladi; Qudali xotin quyruq yer, Erli xotin kaltak.*

5. Ayolning sergapligi uning salbiy hislatlaridan biri hisoblanadi:

Silence is a woman's best garment – sukunat ayolning eng qimmatbaho bezagi; Elakka borgan ayolning ellik og'iz gapi bor.

Ingliz va o'zbek tillarida ayol va erkak konseptlarining qiyosiy gender tahlili ularning farqli tomonlarining universal jihatlariga nisbatan ko'p ekanligini tasdiqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2012.
2. Manser Martin H. The Facts on File Dictionary of Proverbs. – 2007. – 499 pp.
3. Simpson J.A. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford, 2003.
4. Smith W.G. The Oxford dictionary of English proverbs. – Oxford, 2008.
5. Tumanishvili K. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. – Volume I, 2007.
6. Маджидова Р.У. Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики. – Miasto Przyszłości, 53. – С. 226-230.
7. Носирова М. Лингвокультурологический анализ паремий, вербализующих концепт «труд–безделье» в пословицах // Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 188-197.
8. Носирова М. О. Национальная специфика отражения социальных ценностей в пословицах разносистемных языков // Konferensiyalar| Conferences. – 2024. – Т. 1. – №. 10. – С. 594-598.
9. Носирова М.О. Паремиология: лингвокультурологический и лингвоаксиологический потенциал // Материалы международной научной конференции «Вселенная Э. Тенишева: тюркология и жизнь в науке». – Казахстан, 2024. – С.52-60.
10. Носирова М.О. Пословичная языковая картина мира как объект аксиологических исследований в языкознании // Янги Ўзбекистон: инновация, фан ва таълим, 7-қисм. – С. 35.